

FEM TIPS FÖR DEN SOM VILL SKRIVA FRITT OCH OTVUNGET

För tolv år sedan var jag med om att starta kursen Lärare skriver i Lärarstiftelsens regi. Den bärande idén har varit att eleverna, det vill säga lärarna, ska påbörja en text redan före kursstarten, under kursveckan utveckla den i samverkan med mig och kollegorna och sedan försöka få den publicerad. Genren kan variera: essä, debattartikel, krönika, dagbok, reportage. Det betyder att jag har läst kanske etthundrafemtio artiklar skrivna av olika slags lärare från hela landet, om skolan. Här följer mina fem vanligaste skrivtips.

Stryk.

Strindberg lär på ålderns höst ha fått frågan om vad han främst skulle vilja rekommendera en ung författare och svarat: "Stryk! Stryk! Stryk!" Lika viktigt som att formulera en bra mening är att stryka en dålig mening. Färre ord kan bygga starkare känslor. Alla dessa småord ... så, ju, just, helt, men ... som underlättar samtalet kan försvåra läsningen. Adjektivet kan få krutet att sina. Adverbet tar understundom livet ur det sagda. En pricksäker detalj lyser upp ett rum, alltför många hotar att stänga dörren. En replik fångar en karaktär, alltför många begraver henne. Man ska, kort sagt, säga så lite som möjligt.

Visst gör det ont att stryka. Man har tagit reda på så mycket, varit med om så mycket, talat med så många att det vore synd och skam att inte få dela med sig av all denna kunskap. Världen vill veta, bör få veta. Mitt ärende är viktigt. Läsarens tålamod är dock begränsat. Läsaren vill också ha ett ord med i laget, åtminstone få själv tänka en tanke. Det livar upp. Därför, påpekar författaren Lydia Davis, gillar vi en rolig historia: vi får själva hitta sambandet. Läsaren är inte dum. Allt behöver inte förklaras; bäst kanske om förklaringen kan ligga inbäddad i texten, mellan raderna, så att läsaren kan upptäcka den – inte föreläggas den – själv dra slutsatsen. Show, don't tell.

Alltså, läs varje mening, gärna högt, och ställ frågan: Behövs den här meningen? Vad händer om jag tar bort den? Finns det möjligtvis för många ord här? Och den allra sista meningen, som avslutar artikeln och jag slet så länge med, fördärvar den mer än sätter punkt? Hela sista stycket förresten, kan det vara överflödigt, besvärligt kanske?

Så där håller en författare på.

Börja aldrig med vädret.

Det var Elmore Leonards första budord gällande skrivkonsten. (Han skrev utomordentligt välskrivna deckare.) Jag brukar tillägga: Börja aldrig med en självklarhet, det vill säga meningar i stil med: "I torsdags var det ett år sedan WHO deklarerade att Covid-19 är en pandemi." Eller: "Ett samhälle är inte summan av en mängd kroppar." Man kan i stället börja med: "Jag begår inte det vanliga felet att jag bedömer andra efter mig själv." Eller: "Ingen går fri från att säga dumheter." De två första fanns i år på kultursidan i en av våra större dagstidningar, de två sista skrev Montaigne för snart femhundra år sedan.

Man kan börja med en person: "Det var en glad och munter pannkaksbagare." Man kan börja med en tidpunkt: "Klockan var ungefär elva på förmiddan." Man kan börja med person plus tidpunkt: "Clifton Pollard var ganska säker på att han skulle få arbeta på söndagen." Man kan börja med sig själv: "Jag gråter sällan över en dikt." Man kan börja med en plats: "I hörnet av Västmannagatan och Karlbergsvägen stod ett gammalt hus." Man kan börja osäkert: "Jag vet inte vad jag ska berätta ...". Man kan börja säkert: "Inget begär är naturligare än begäret efter kunskaper." Man kan börja med att skapa förväntan: "Nu gällde det att hitta ett exempel på predikatsfyllnad." Man kan börja med en mystifikation: "Mittpunkten sviktade." Man kan börja med en sammanfattning: "Detta är en mardröm." (Exemplen hämtade ur essäer och reportage av olika författare.)

Väsentligast är att väcka läsarens lust att läsa vidare.

Överraska läsaren.

I skolan fick åtminstone jag lära mig att en uppsats byggs enligt modellen inledning-avhandling-avslutning. Så även i den akademiska världen. Formen är huggen i sten. I essän däremot, krönikan eller reportaget, får man göra som man vill. Man kan börja i slutet, mot mitten om man så vill, avsluta med början. Det är inget fel på kronologi, oftast hjälper den oss framåt, först kommer det och sedan det, men ibland får en död text liv genom något så enkelt som att bryta tidsordningen.

Ibland ställer verkligheten till det för oss. Ett slagsmål bryter ut i klassrummet redan första veckan på terminen vi tänkt skildra, men hade berättelsen börjat där skulle fortsättningen ha blivit svår att bemästra. Man kan inte handskas hur som helt med sanningen; genom att börja berättelsen senare i handlingen, bryta för en tillbakablick mot terminens början – slagsmålet bryter ut – och så fortsätta handlingen fram mot slutet har vi säkert läsaren med oss.

Det finns andra sätt att hålla läsaren vaken.

Växla berättarperspektiv till exempel. Slagsmålet i klassrummet skildras ur lärarens perspektiv, det är hon som fram till nu har berättat historien, men så kommer andra röster till tals, hämtade ur uppsatser, elevsamtal, föräldramöten. Plötsligt ser vi händelser från mer än ett håll, situationen kompliceras, fördjupas. Läsaren får tänka själv.

Detaljer kan överraska. John Hersey håller fast vid en symaskin under sin skildring av Hiroshima efter bomben, Gay Talese lägger märke till Frank Sinatras giktbrutna fingrar vid bardisken, Barbro Alving spanar in Leni Riefenstahls stora handväska som hon slänger med under invigningen av sommarolympiaden i Berlin 1936, Lydia Davis rekommenderar skribenter att vara uppmärksam på vädret, "och var specifik".

Även genom att blanda korta och långa ord, korta och långa meningar, korta och långa stycken piggar vi upp läsaren.

Sky plattityder som pesten.

Det finns inget så trist som slitna uttryck, klichéer, schabloner. Sådant som glider in av bara farten, sätter sig på papperet utan eftertanke. Det går mode i metaforer, uppstår trender bland liknelser. Ord förlorar sitt ursprungliga värde. Någonstans uttrycks det första gången, i ett samtal, på jobbet eller matchen eller krogen, i ett gathörn, på en bjudning, och så sprids det från mun till mun och snart finns det i tryck. Redan första gången har det börjat åldras. Snart är det överallt: i nyhetstexterna, på sportsidor och ledarsidor, i romaner, läroböcker. Det som från början kändes friskt och fränt har förvandlats till plattityd.

Därför undvik: Blytung. Bollplank. En tickande bomb. Hjalte (om annat än Jeanne d'Arc). Ikon. Klassisk (om annat än Haydns stråkkvartetter och Tjechovs noveller). Fantastisk. Genialisk. Historisk. Magisk. Sömlös. Klockren. Tokhyllad. Tuff. Utmaning. Därför slår ingenting ner som en bomb, ska man inte ända in i kaklet, lyfter man inte

längre frågan, går aldrig under radarn, gör ett omtag, tar sig för pannan, blir mörkrädd, plockar russinen ur kakan, ritar om den politiska kartan eller slänger saker under bussen. Varken drömmar eller filter är längre våta. Sverige är inte avlångt, Småland aldrig mörkt, norrlänningar varken trygga eller tystlåtna, skåningar sällan sävliga. Saker landar inte, skaver aldrig, sticker inte upp sitt fula tryne. Ingen surfar längre på framgångsvågen, inget sänder chockvågor och över huvud taget anstränger man sig för att skriva utan klichéer.

Skriv om.

Datorerna har revolutionerat våra liv, dock medfört sämre texter. Man behöver nämligen inte skriva om. Man kan lappa och laga, ta bort och flytta runt och klistra in. Texten lever till sist sitt eget liv, lösgjord från skribenten som förlorat greppet, det nödvändiga herraväldet över sin skapelse.

Texter måste omarbetas. Den möjligheten skiljer skribenten från skådespelaren på scenen. Med omarbetning menar jag att man skriver ut texten på papper, läser den högt för sig själv medan man bearbetar den med penna i hand – ersätter ett ord med ett annat, stryker en mening, stryker två, tre, hittar en annan ordning, kanske en ny början; otaliga är möjligheterna till förbättring – och så startar man om i ett nytt dokument, från början till slut. Det där kan göras en gång, två gånger, tre eller fyra. För varje gång blir texten bättre, också – hör och häpna – kortare. Den rent fysiska ansträngningen att skriva skärper mitt kritiska sinne, min självkritik, får en att förstå att det som är jobbigt att skriva kanske, kanske också är jobbigt att läsa. Här finns något att stryka.

Anders Sundelin

Lärarstiftelsens hemsida två veckor i april 2021